

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

این مجله براساس مجوز شماره ۲۳۷۰۸۶/۱۸/۳ مورخ ۱۳۹۵/۱۰/۲۶ از کمیسیون محترم بررسی نشریات علمی کشور، وزارت علوم، تحقیقات و فناوری دارای درجه علمی می‌باشد و براساس ارزیابی سال ۱۳۹۸ کمیسیون نشریات وزارت علوم، تحقیقات و فناوری دارای درجه کیفی «ب» می‌باشد.

این مجله با مجوز تاریخ ۱۳۹۲/۱۱/۱۴ به شماره ثبت ۲۳۸۳۱ هیات نظارت بر مطبوعات و وزارت فرهنگ و ارشاد اسلامی با روش علمی و گستره توزیع بین‌المللی در دانشکده هنر دانشگاه بیرجند منتشر می‌گردد.

صاحب امتیاز: دانشگاه بیرجند با همکاری انجمن علمی فرش ایران
مدیر مسئول: دکتر علی زارعی، استادیار دانشگاه بیرجند
سردبیر: دکتر زهرا رهبرنیا، دانشیار دانشگاه الزهراء
جانشین سردبیر: دکتر محمدعلی بیدختی، استادیار دانشگاه بیرجند
مدیر داخلی: وحیده حسامی، عضو هیأت علمی دانشگاه بیرجند

هیات تحریریه به ترتیب حروف الفبا:

دانشیار دانشگاه تربیت مدرس	دکتر مجتبی انصاری
دانشیار دانشگاه بیرجند	دکتر حسین بارانی
دانشیار موسسه آموزش عالی علمی-کاربردی جهادکشاورزی	دکتر سیدجلال‌الدین بصام
استاد تمام دانشگاه بیرجند	دکتر محمد بهنام‌فر
استاد تمام دانشگاه الزهراء	دکتر ابوالقاسم دادور
دانشیار دانشگاه الزهراء	دکتر زهرا رهبرنیا
دانشیار دانشگاه بیرجند	دکتر اکبر شایان سرشت
استاد تمام دانشگاه آزاداسلامی	دکتر محمود طاووسی
استاد تمام دانشگاه سیستان و بلوچستان	دکتر علیرضا طاهری
دانشیار دانشگاه بیرجند	دکتر ابراهیم محمدی
استاد تمام دانشگاه تهران	دکتر حکمت‌الله ملاصالحی
دانشیار دانشکده هنر و معماری دانشگاه مازندران	دکتر حسن هاشمی زرج‌آباد

ویراستار فارسی: دکتر بهارک ولی‌نیا، دکتری زبان و ادبیات فارسی

ویراستار انگلیسی: دکتر زهرا حسامی، دکتری تخصصی آموزش زبان انگلیسی

ویراستار فنی: دکتر هما مالکی، استادیار دانشگاه بیرجند

زبان انتشار نشریه: فارسی

قالب انتشار: چاپی - الکترونیکی

طراح نشانه نشریه: امیرحسین حسینی

طراح جلد و صفحه‌آرا: عالیه قاسمی

ناشر: انتشارات چهار درخت

نشانی نشریه و تلفن تماس: خراسان جنوبی، بیرجند، خیابان دانشگاه، دانشکده هنر / ۰۵۶-۳۲۲۲۷۲۲۵

شماره دفتر مجله: ۰۵۶-۳۲۲۲۷۱۷۵

پست الکترونیکی: Niamag@birjand.ac.ir

سامانه ثبت و ارسال مقالات: <http://niamag.birjand.ac.ir>

نمایه‌های پایگاه‌های اطلاعاتی:

مقالات مندرج لزوماً بیانگر نظرات این مجله نیست و مسؤولیت مقالات به عهده نویسندگان محترم است. استفاده از مطالب و تصاویر مجله با ذکر مأخذ، بلامانع است.

فهرست مقالات

- ۴ ■ مقایسه شیوه تصویرگری فرشتگان «اسرافیل، جبرئیل و میکائیل» در سه نسخه از کتاب *عجایب المخلوقات و غرایب الموجودات* قزوینی
زهره آقاخانزاده، علیرضا طاهری
- ۱۷ ■ مطالعه و تحلیل تزیینات معماری مسکونی اواخر عصر قاجار و دوره پهلوی شهر مهاباد
اسماعیل سلیمی، جمیله صلح‌جو، حسن کریمیان
- ۴۱ ■ مطالعه تحلیلی نقوش گیاهی بر آبگینه در سده پنجم و ششم هجری ایران
پریسا محمدی، سیدرضا حسینی
- ۵۴ ■ مقایسه تطبیقی - تحلیلی نقش سفالینه بر دیوارنگاره‌های دوره صفویه با سفال‌های این دوره با تمرکز بر نقوش کاخ چهلستون اصفهان
محمد اسماعیل اسمعیلی جلودار، یوسف قاسمی قاسموند
- ۷۱ ■ بررسی الگوهای تزیینی و روند آرایه‌های معماری بناهای دشت بر خوار در دوره اسلامی
عباسعلی احمدی
- ۸۸ ■ بررسی و تحلیل نقوش تزیینی سنگ قبور شهرستان دره شهر
اکبر شریفی نیا، طیبه شاکرمی، رؤیا ارجمندی
- ۱۰۴ ■ بررسی الگوهای ساختاری فرم/نقش ترنج در منسوجات دوره صفوی
فائزه جان‌نثاری، بهاره تقوی‌نژاد
- ۱۱۹ ■ تطابق مضامین نقوش تزیینی در دیوارنگاره‌های حمام مهدی‌قلی خان مشهد و سه پارچه قلمکار دوره قاجار
مریم مونس‌سرخه، سارا حسین‌زاده قشلاقی
- ۱۲۸ ■ توصیف و تحلیل پوشاک جنگاوران در نگاره‌های شاهنامه ۹۵۳ هـ ق پاریس
نفیسه زمانی، فرزانه فرخ‌فر
- ۱۴۴ ■ بررسی هنر آینه‌کاری در رواق دارالسیاده حرم امام‌رضا (ع)
میثم جلالی
- ۱۵۵ ■ واکاوی شکل‌گیری نقوش هندسی شکسته در کاشی‌کاری‌های مسجد جامع اصفهان
فاطمه قنبری شیخ‌شبانی، مریم قاسمی سیپانی
- ۱۷۰ ■ سبک‌های تصویری غالب در نگاره‌های مرقع گلشن
خشایار قاضی‌زاده، سحر شفائی
- ۱۹۸ ■ فهرست چکیده‌های انگلیسی

مطالعه و تحلیل تزیینات معماری مسکونی اواخر عصر قاجار و دوره پهلوی شهر مهاباد*

(صفحه ۴۰-۱۷)

اسماعیل سلیمی^۱، جمیله صلح‌جو^۲، حسن کریمیان^۳

۱- دانش‌آموخته کارشناسی‌ارشد باستان‌شناسی دانشگاه تهران و امریه اداره میراث فرهنگی مهاباد (نویسنده مسئول)

۲- دانش‌آموخته کارشناسی‌ارشد باستان‌شناسی دانشگاه هنر اصفهان و مدرس دانشگاه ارومیه

۳- عضو هیئت علمی گروه باستان‌شناسی دانشگاه تهران

چکیده

از اواخر عصر صفویه تا اوایل دوره پهلوی شهر مهاباد رشد و توسعه بسیاری یافت و به مرکز بخشی از کردستان ایران بنام مکریان تبدیل گشت. در حال حاضر بیشترین آثار تاریخی باقی‌مانده از دوره قاجاریه و پهلوی مهاباد را بناهای مسکونی اشخاص متنفذ شهر تشکیل می‌دهد. در بسیاری از این ابنیه که متعلق به طبقات مرفه شهر بوده، تزیینات بسیار متنوعی به کار رفته است؛ از این رو هدف اصلی مقاله حاضر پرداختن به ویژگی‌ها و انواع تزیینات به کار رفته در بناهای مسکونی ادوار مزبور در این شهر است. در نیل به این هدف پاسخ به پرسش‌هایی در خصوص سبک‌های هنری و الگوهای مؤثر بر فرم‌یابی این تزیینات ضرورت می‌یابد. از آن‌جا که تاکنون در ارتباط با تزیینات و سبک معماری بناهای مهاباد هیچ‌گونه پژوهش منسجمی صورت نگرفته است، لذا مطالعه آن‌ها می‌تواند درک وسیع‌تری از تلاش هنرمندان این منطقه در ایجاد سکونتگاه‌های مطبوع به دست دهد. در نتیجه پژوهش حاضر مشخص شد که بیشترین عناصر تزیینی بر نمای بناهای اشخاص مرفه نقش بسته و به دلیل شرایط جغرافیایی منطقه، بسیاری از تزیینات این ابنیه با مصالح آجر و سنگ به اجرا درآمده است. اگرچه طرح‌های تزیینی مورد استفاده به آن‌چه در شهرهایی مانند سنج به اجرا درآمده شباهت دارد، لیکن در اجرای آن‌ها از هنرمندان بومی منطقه مکری استفاده شده است.

واژه‌های کلیدی: مهاباد، تزیینات بنا، قاجار، پهلوی، بناهای مسکونی.

1- Email: salimi.esmaeil@yahoo.com

2- Email: j.solhjoo@yahoo.com

3- Email: hkarimi@ut.ac.ir

مقدمه

عباس‌آقا، بایزآقا و بایرآقای منگور جهت اقامت خود در شهر مهاباد بناهایی احداث کردند (همان: ۱۳۵) که متأسفانه در حال حاضر آثاری از آن‌ها موجود نیست. به علاوه در این دوره تعدادی از خانواده‌ها و اعیان شهر اقدام به احداث ساختمان‌هایی، نظیر خانه قادری^۲، شافعی^۳، خسروی^۴، ساختمان محکمه قاضی^۵، سیدعلی حسینی^۶، رحیم‌زاده^۷، محمودیان^۸ و ایوبیان^۹ روی خیابان‌های جدیدالاحداث پهلوی و شاپور کردند (شکل ۱) که هر کدام از آن‌ها به نحوی در رشد و توسعه شهر مهاباد در سده‌های گذشته تأثیر داشته‌اند. ضرورت انجام این پژوهش بدین دلیل است که تاکنون مطالعه جامع در ارتباط با تزیینات بناهای مسکونی اواخر دوره قاجار و پهلوی مهاباد صورت نگرفته است و هدف نوشتار حاضر این است تا مستند به نتایج مطالعات میدانی تزیینات بناهای مسکونی موجود در شهر مهاباد مورد معرفی قرار گیرند؛ به عبارت دیگر، سعی بر آن است تا به پرسش‌های زیر پاسخ داده شود: ۱- مهم‌ترین دلیل احداث این گونه بناها در شهر مهاباد به چه دلیل بوده است؟ ۲- تزیینات و سبک معماری بناهای مسکونی مهاباد از کدام الگوها تأثیر پذیرفته و تبعیت می‌کند؟ در نتیجه پژوهش حاضر مشخص شد که با سکونت رؤسای عشایر در مهاباد، بناهای اعیانی در بافت شهر بر روی خیابان‌های جدیدالاحداث ظاهر می‌شوند که به تأثیر و تبعیت از اقلیم کوهستانی منطقه و الگوهای معماری نواحی گردنشین و مناطق دیگری از ایران بنا نهاده شده‌اند.

شکل ۱: عمارت‌های مسکونی باقی‌مانده در بافت کنونی شهر مهاباد (Google Earth; 2020).

مهاباد که در گذشته «ساجبلاغ»^۱ و به زبان مردم بومی «سابلاغ» نامیده می‌شد، مرکز بخشی از گُردستان ایران بنام «مُکریان»^۲ بوده است (دمورگان، ۱۳۳۹: ۱). ساجبلاغ سابق (مهاباد فعلی) یکی از مهم‌ترین شهرهای شمال غرب ایران در حوزه جنوبی دریاچه ارومیه است که به مدت چهار سده مرکز گُردستان مُکری به شمار می‌رفت. با اتکا بر شواهد باستان‌شناسانه شهر مهاباد در روزگار حکومت شاه‌سلیمان (۱۱۰۵-۱۰۷۷ ه. ق.) و به امر فرمانروای مُکری «بوداق‌سلطان» احداث شده است. آن‌گونه که منابع تاریخی گزارش می‌دهند، به روزگار صفویان فرمانروای مذکور، شهر فعلی مهاباد را به‌عنوان مرکز حکمرانی خود انتخاب می‌کند (باباطاهری، ۱۳۵۱: ۵). در منابع عصر افشاریه نیز به کرات از ساجبلاغ، به‌عنوان مرکز ولایت مُکریان، نام برده شده‌است (ادیب‌الشعرا، ۱۳۴۵؛ مروی وزیرمرو، ۱۳۶۴؛ ریاحی، ۱۳۷۲) و این نشان از اهمیت و تأثیرگذار بودن شهر ساجبلاغ در دوره یادشده دارد. اطلاعات مرتبط با این شهر از ادوار زندیه و قاجاریه به‌دلیل ارتباطات فرامنطقه‌ای مُکریان با شمال عراق، آسیای صغیر، روسیه (دمورگان، ۱۳۳۹؛ مینورسکی، ۲۰۰۷؛ اوین، ۱۳۶۲؛ ادیب‌الشعرا، ۱۳۴۵) و نیز روی دادن وقایعی، چون قیام شیخ عبیدالله شمزینی (نادر میرزا، ۱۳۶۰؛ غوریانس، ۲۵۳۶)، جنگ جهانی اول (لیتن، ۱۳۶۸؛ ضیایی، ۱۳۶۳) و شورش سمکو شکاک (کوچرا، ۱۳۷۷؛ وان‌برونسن، ۱۳۸۱) بسیار است. رویدادهای مذکور سبب افزایش منابع مکتوب تاریخی و به‌ویژه گزارشات سیاحان و مستشرقان از این منطقه شد و هرکدام با نوشتن مطالبی در مورد این شهر، از آن به‌عنوان مرکز گُردستان مُکری و مهم‌ترین شهر جنوب دریاچه ارومیه یاد کرده‌اند (دمورگان، ۱۳۳۹؛ نیکیتین، ۱۳۶۶؛ Rawlinson, 1840; Bishop, 1891; Ker Porter, 1821). ارتباط تجاری و فرهنگی مناسب با روسیه و احداث قونسول‌گری‌هایی از دولت‌های عثمانی، روسیه و آمریکا در آن (صمدی، ۱۳۷۳: ۱۳۷)، ساجبلاغ را به مهم‌ترین قطب سیاسی - نظامی و تجاری در منطقه بدل کرد. همزمان با اواخر عصر قاجاریه و اوایل دوره پهلوی رؤسای عشایر و ایلات اطراف شهر از جمله حاجی ایلخانی‌زاده، قادرآقا، عزیزآقا،

دوره قاجاریه به مدت زیادی میدان تاخت و تاز و کشمکش‌های بین سپاهیان روس و عثمانی، شیخ عبیدالله و سموک شکاک با سپاهیان دولت مرکزی ایران بود. اگرچه در جریان این جنگ‌ها مهاباد تقریباً تخریب شد؛ لیکن مجدداً از میان ویرانه‌های آن زندگی جریان پیدا کرد؛ به گونه‌ای که تعدادی از سیاحان عهد قاجار، از جمله ژاک دمورگان و سرکرپورتر به شالوده قوی این شهر نسبت به دیگر شهرهای ایران اشاره می‌کنند (دمورگان، ۱۳۳۹: ۴۲؛ Ker Porter, 1821: 486) و ایران‌شناسی، مانند مینورسکی، از زندگی پیشرفته‌تر و بهتر کردها در شهر مهاباد نسبت به دیگر شهرهای کردستان صحبت می‌کند (مینورسکی، ۱۳۷۹: ۷۸). این شهر حتی از زمان صفویان، به دلیل واقع شدن در میان مرزهای شرقی امپراتوری عثمانی و مرزهای غربی دولت ایران، در نزد شاهان هر دو حکومت، از جایگاه ویژه‌ای برخوردار بود. بدین صورت که عثمانیان، با دامن زدن به تفرقه‌های مذهبی با حکام مکریان، سعی در شورش و کمک آن‌ها به ارتش عثمانی در حمله به خاک ایران داشتند و صفویان و قاجاریه نیز، با ایجاد روابط حسنه و حتی ارتباط سببی با حکام مکریان سعی در کم کردن تحركات نظامی عثمانیان در مرزهای غربی کشور داشتند. در دوره قاجاریه حاکمیت وضعیتی نظامی باعث ایجاد فضاهای حکومتی، از جمله دیوار تدافعی با برج و بارو، دارالحکومه و سربازخانه در مهاباد شد (دمورگان، ۱۳۳۹: ۴۳؛ والی، ۱۳۹۵: ۱۷۹؛ Bishop, 1891: 206).

بافت شهری — که به روزگار صفویه در محله باغ سیسه، در شمال شرقی شهر شکل گرفته بود — (شکل ۲) به تدریج و به روزگار قاجار در جهات جنوبی و غربی توسعه پیدا کرد و باعث شکل‌گیری فضاهای محلاتی، نظیر سربرداش، سرپلوسک، ارمنیان، قشله و حمام شور شد. به‌طور کلی بخش فضایی مهاباد در دوره قاجاریه شامل محدوده‌ای بود که اکنون خیابان جمهوری اسلامی (شاپور سابق) از وسط آن عبور کرده است. محدوده اول در جنوب بافت دوره صفویه واقع شده که شامل محله سرپلوسک، سربرداش و ارمنیان می‌شد و در آن فضاهای مذهبی، مانند مسجد حاجی سیدبایزید، مسجد سیدنظام، خانقاه‌های شیخ حسام‌الدین و باباشیخ و کلیسای ارمنیان ایجاد شد؛ سپس در جانب غرب و هسته اولیه شهر (غرب

روش پژوهش

روش پژوهش حاضر توصیفی - تحلیلی و به شیوه میدانی و کتابخانه‌ای انجام شده است. با مطالعات کتابخانه‌ای، انواع متون جدید و قدیم از جمله سفرنامه‌ها، خاطرات، کتب تاریخی و سیاسی، آلبوم عکس‌های قدیمی، گفت‌وگو با سال خوردگان مهاباد و نیز گزارش بررسی‌ها و پرونده‌های ثبتی حوزه پژوهش مطالعه شدند. در بررسی میدانی بناها، ضمن تهیه نقشه از آثار شاخص معماری و فضاهای شهری، تلاش شده است تا کلیه اطلاعات قابل ثبت فضاهای مورد مطالعه، با استفاده از روش‌های علمی، در قالب فرم‌های ثبت جمع‌آوری داده‌ها، عکاسی، طراحی و تجزیه و تحلیل شود.

پیشینه پژوهش

تاکنون در ارتباط با تزیینات بناهای مسکونی ادوار قاجاریه و پهلوی شهر مهاباد هیچ‌گونه مطالعه جامع و منسجمی صورت نگرفته است. مرکز اسناد سازمان میراث فرهنگی در سال ۱۳۶۹ ش. تصاویر در خور توجهی از تزیینات بناهای مذهبی و مسکونی مهاباد تهیه کرده، با این حال تنها بنای مسکونی بازارش شهر مهاباد را «خانه شافعی» ذکر کرده است (مرکز اسناد سازمان میراث فرهنگی، ۱۳۶۹). محمود پدram در کتاب تمدن مهاباد در حد چند تصویر به معماری سابق مهاباد اشاره کرده است (پدram، ۱۳۷۳: ۳۴). کتاب بناهای تاریخی شهرستان مهاباد در ادوار صفویه و قاجار از دیگر مطالعاتی است که در آن فقط به معرفی تزیینات بنای ساختمان رحیم‌زاده پرداخته شده است (نورسی، ۱۳۹۷: ۱۲۴). از بارزترین مطالعات صورت گرفته در ارتباط با تزیینات بناهای مسکونی مهاباد می‌توان به رساله کارشناسی ارشد نگارنده مسئول این نوشتار با عنوان «روند شکل‌یابی و توسعه شهر مهاباد با اتکاء بر داده‌های باستان‌شناسانه» (سلیمی، ۱۳۹۶: ۱۸۷) و کتاب مهاباد؛ شکل‌یابی، توسعه فضاهای شهری و بناهای تاریخی اشاره کرد (کریمیان و سلیمی، ۱۳۹۸: ۲۴۹).

سیمای کلی شهر مهاباد در دوره قاجار و اوایل دوره

پهلوی

آن‌چنان که منابع تاریخی گزارش می‌دهند، شهر مهاباد در

که در هماهنگی با فضاهای مذهبی، عام‌المنفعه، تجاری و عمارت‌های اطراف ترکیبی بسیار زیبا در نمای بصری شهر به وجود آورده بودند. نمایی که در ترکیب با شبکه‌های ارتباطی، رودخانه، باغ‌ها و کوه‌های اطراف بسیار جذاب شده و توجه سیاحان عصر قاجار را به خود جلب نموده بود (شکل ۲).

در اواخر قاجاریه و اوایل دوره پهلوی، به‌دلیل فعالیت‌های عمرانی چشمگیر در سطح شهر مهاباد، چهره شهر به یک‌باره دگرگون شد. در این دوره، مانند دیگر شهرهای ایران، شاهد تغییر و تحولات گسترده در بافت مهاباد هستیم و برای نخستین‌بار خیابان و میدان در بافت شهر مهاباد ظاهر شدند. در ابتدا دو خیابان در محور جهات اصلی در داخل بافت قاجاریه و صفویه ایجاد گردید (رزم‌آرا، ۱۳۳۰: ۵۱۲) و سپس شش خیابان، به‌ترتیب سه خیابان از جنوب به شمال و سه خیابان از شرق به غرب بافت تاریخی شهر را از هم گسیختند (تابانی، ۱۳۴۵: ۵۲). خیابان‌ها اکثراً کم‌عرض و کوچک بودند (اینگلتون، ۱۹۶۳: ۵۵). به‌دلیل گسترش فعالیت‌های عمرانی و توسعه شهر، محلاتی، مانند سه‌آشان، قوله‌قبران و خری، یونجه یا باغ شیر و خورشید، محله میرزارحمت در محدوده قبرستان مُلاجامی، محله رزگه‌یان و شوانان و محله گمرک و باغ‌های شافعی شکل گرفتند (شکل ۲)، (تابانی، ۱۳۴۵: ۵۳؛ رزم‌آرا، ۱۳۳۰: ۵۱۲؛ کلباسی، ۱۳۶۲: ۱۸).

متعاقب اقدامات پهلوی اول، خانه‌ها اکثراً به‌صورت یک طبقه بودند و بافت فرسوده‌ای داشتند، اما ساختمان‌های کنار خیابان‌ها دارای سبک نسبتاً جدید بوده و در دو طبقه به سمت خیابان ساخته شده بودند (رزم‌آرا، ۱۳۳۰: ۵۱۲، پسیان، ۱۳۲۸: ۱۵۰). بناهایی مانند عمارت محکمه قاضی‌ها، ساختمان سیدعلی، محمودیان و رحیم‌زاده، مغازه‌ها و دکان‌ها (در حدود دو هزار باب در دو طرف خیابان‌های پهلوی و شاپور) بازار و میدان آردی در این گروه جای می‌گیرند. در ابتدای این دوره و در سال ۱۳۱۵ ش.^{۱۱} به‌دلیل وقوع سیل، بافت قدیمی مهاباد (به‌ویژه در دوره قاجاریه) تا حدود زیادی از بین رفت (صمدی، ۱۳۷۳: ۹۴؛ هه‌ژار، ۲۰۰۷: ۲۲). در گزارش سازمان میراث فرهنگی، به سال ۱۳۵۵ ش. نیز آمده است که «بافت قدیم مهاباد در حدود ۱۵ سال پیش به‌کلی تخریب شده و بافت فعلی بی‌روحیه و بی‌ارزش است». این نوشته نشان

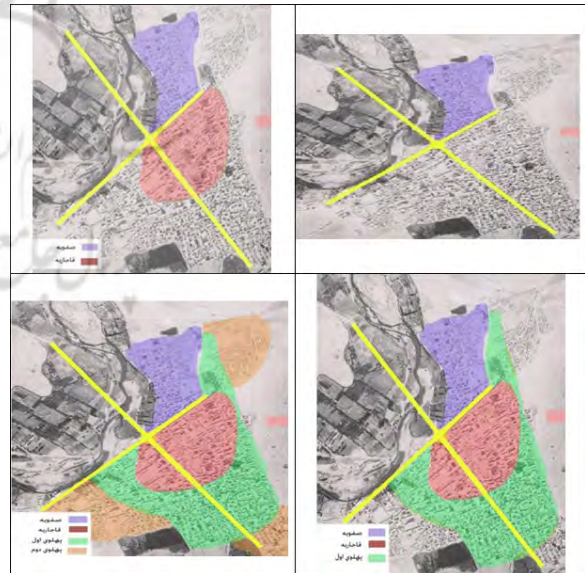
خیابان جمهوری اسلامی) محلاتی، مانند قشله یا سربازخانه، مسجد عباس‌آقا با حوض‌خانه و خانقاه شمزینان و در نهایت در ضلع غربی محله قشله، محله دیگری به نام محله حمام شور شکل گرفت. در این محله نیز فضاهای مذهبی، مانند مسجد رستم‌بیگ، شاه‌درویش با حوض‌خانه و تکیه و بناهای عام‌المنفعه، مانند حمام شور و میدانچه حسن‌زاده احداث شد. محله حمام شور تا حدود کمی نسبت به بازار شهر فاصله داشت و در نتیجه، جهت بهداشت اجتماعی و دادوستد کالا و مبادلات تجاری، حمام شور و میدانچه حسن‌زاده در آن احداث شده بود. ژاک دمورگان نیز هنگام اقامت در ساوجبلاغ از چند مسجد بی‌اهمیت (دمورگان، ۱۳۳۹: ۴۴)، ایزابلا بیشوپ از بیست مسجد کوچک (Bishop, 1891: 208)، فیفر از یک کلیسای بسیار زیبا (Pfeiffer, 1850: 281) و مینورسکی نیز از بنای یک کنیسه (مینورسکی، ۲۰۰۷: ۹۶) تحت عنوان فضاهای مذهبی شهر در عصر قاجاریه نام می‌برند.

خانه‌های اعیان و مردم معمولی از دیگر فضاهای داخل شهر مهاباد در عصر قاجاریه محسوب می‌شد. ژاک دمورگان، کرپورتر و م. واگنر، از ۶۰۰ تا ۸۰۰ خانه که از مصالح چوب، سنگ و کاه‌گل ساخته شده بودند، صحبت می‌کنند (دمورگان، ۱۳۳۹: ۴۲؛ Wagner, 1856: 222; Ker Porter, 1821: 486). ایزابلا بیشوپ نیز می‌نویسد: «ساوجبلاغ دارای تعدادی خانه خوب بود که به آن‌ها بالاخانه می‌گفتند و با رنگ‌های آبی و صورتی و با کاشی‌هایی به سبک معماری اسلامی پوشانده شده بودند و پنجره‌هایی مشبک از جنس چوب سیاه داشتند» (Bishop, 1891: 208). خانه‌ها به‌صورت یک طبقه و دو طبقه (ئه‌حمه‌دیان، ۱۳۹۱: ۱۲؛ والی، ۱۳۹۵: ۱۷۹). با ایوان‌های ستون‌دار به حیاطی که دارای حوض و باغچه‌ای در آن بود، باز می‌شد. آب اکثر خانه‌ها از رودخانه مهاباد، چاه داخل حیاط‌ها یا آب‌های جاری زیرزمینی — که در اغلب محله‌های شهر وجود داشت — یا که‌ریزه (کاریز) از چشمه‌های نزدیک آرامگاه بوداق‌سلطان تأمین می‌شد. باغ‌ها و بوستان‌های متعددی در اطراف شهر مهاباد بود که چشم‌انداز دل‌نشین و زیبایی به این شهر داده بود. به‌طورکلی، با توسعه شهر مهاباد در عصر قاجار محلات دیگری نظیر محلات سربردانش، سرپلوسک، ارمنیان، قشله و محله حمام‌شور در این شهر ظاهر شده بودند

تزیینات بناهای مسکونی مهاباد در ادوار قاجار و پهلوی

در ادوار قاجاریه و پهلوی رؤسای عشایر و طبقات مرفه جامعه اقدام به احداث خانه‌های مسکونی در سطح شهر مهاباد کرده‌اند. علی‌رغم اهمیت و جایگاه این نوع بناها در بافت قدیمی شهر و تزیینات منحصر به فرد آن‌ها، هیچ‌گونه مطالعه و پژوهشی در ارتباط با آن‌ها صورت نگرفته است. به غیر از ساختمان رحیم‌زاده که با شماره ۱۷۷۲۶ در فهرست آثار ملی ایران به ثبت رسیده است، دیگر بناهای مسکونی موجود یا به کلی از بین رفته‌اند یا مراحل پایانی حیات خود را طی می‌کنند. در این نوشتار تزیینات و آرایه‌های نه بنای مسکونی؛ شامل ساختمان رحیم‌زاده، محمودیان، ایوبیان، سیدعلی حسینی، دو بنا متعلق به میرزا رحمت شافعی، حاج‌صالح سلیمی،^{۱۲} خسروی، قادری و تزیینات متفرقه که در گوشه و کنار بافت جدید شهر باقی‌مانده‌اند، به عنوان نمونه معرفی شدند. هر چند افرادی مانند ایزابلا بیشوپ و سیدمحمد صمدی به هنر آینه‌کاری و کاشی‌کاری در بناهای مهاباد اشاره می‌کنند^{۱۳} (صمدی، ۱۳۷۳: ۱۳۵؛ Bishop, 1891:208)؛ اما در دهه‌های اخیر بیشتر فضاهای داخلی بناهای مسکونی دچار دگرگونی‌های زیادی به سبک جدید شده‌اند و از ساختار اولیه آن‌ها شواهد چندانی باقی نمانده است و هیچ کدام از وارثان به دلیل بیم از تصرف بناهای آن‌ها توسط میراث فرهنگی اجازه مطالعه و بررسی فضاهای داخلی خانه‌هایشان را ندادند و مطالعه مزبور بیشتر با اتکا بر نمای بیرونی بناها صورت پذیرفته است. با این حال مطالعه مزبور نشان داد که با توجه به قرار گرفتن شهر مهاباد در منطقه‌ای کوهستانی، بیشتر تزیینات با مصالح آجر و سنگ ایجاد شده است. به طور کلی تزیینات آجری، حجاری و چوبی از متداول‌ترین آرایه‌هایی است که در بناهای مهاباد به کار رفته است.

می‌دهد که بافت تاریخی شهر در سال ۱۳۴۰ ش. از بین رفته است (مرکز اسناد سازمان میراث فرهنگی، ۲:۱۳۵۵). در مجموع توسعه فیزیکی شهر مهاباد در دوره پهلوی اول، با صلیب رضاخانی، به مرکزیت میدان شهرداری فعلی بر بافت شهر، نقش می‌بندد. انتقال هسته اولیه شهر از بازار به سمت خیابان جدیدالاحداث شروع و کم‌کم خیابان ایجادشده شاهد چهره‌ای جدید می‌شود. در این دوره توسعه شهر از سمت شرق محله مسجد سرخ (حدود میدان ملاجی‌فعلی) قسمت جنوبی شهر (حدود چهارراه مولوی فعلی) و نیز سمت راست محله بازار تا پای کوه داشمجید (خیابان جام‌جم فعلی) و ضلع غربی تا محله شوانان و رزگه‌یان صورت می‌گیرد (شکل ۲)، (کریمی، ۵:۱۳۹۲). در این دوره با ایجاد فضاهای عام‌المنفعه، نظیر دبستان، دبیرستان، دو باب بیمارستان (به نام شیر و خورشید)، بهداری، شهرداری و تمام شعبات ادارات دولتی مانند صلحیه، فرهنگ، احصائیه، ثبت اسناد (رزم‌آرا، ۵۱۲:۱۳۳۰) و فضاهای خدماتی، مانند مهمان‌خانه‌های کوچک، آرایشگاه، قهوه‌خانه (کریمی، ۲۰۳:۱۳۲۹؛ ایگلتون، ۵۵:۱۹۶۳) و یک کارخانه (نیروگاه برق) در شهر مهاباد تحولی چشمگیر صورت پذیرفت (پسیان، ۱۵۰:۱۳۲۸).

شکل ۲: مراحل توسعه شهر مهاباد از اواخر عصر صفویه تا دوره پهلوی دوم (کریمی، ۳:۱۳۹۲).

جدول ۱: بناهای مسکونی قاجاریه و پهلوی شهر مهاباد و تزیینات به کار رفته در آنها (نگارندگان، ۱۳۹۸).

ردیف	نام بنا	تزیینات آجرکاری	تزیینات حجاری	تزیینات چوبی
۱	ساختمان سیدعلی حسینی	تفلیسی و ستاره چهارپر فیفی شکل برجسته و پسر رفته آبشاری (چنغالی) برجسته و گل انداز دندانه موشی و کمر بند حاشیه‌ای خفته‌راسته و کنگره‌ای	گلدانی هندسی (ستاره پنج‌پر) ارسی شکل قواره‌بری گیاهی دندانه موشی گوشواره‌ای هندسی کنگره‌ای سگ‌های مکعبی گیاهی	*
۲	ساختمان محمودیان	*	*	*
۳	ساختمان ایوبیان	*	*	*
۴	خانه میرزا رحمت شافعی ۱	*	*	*
۵	خانه میرزا رحمت شافعی ۲	*	*	*
۶	خانه حاج صالح سلیمی	*	*	*
۷	خانه خسروی	*	*	*
۸	خانه قادری	*	*	*
۹	ساختمان رحیم‌زاده	*	*	*
۱۰	تزیینات متفرقه	*	*	*

آجرکاری

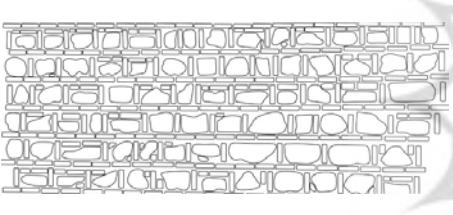

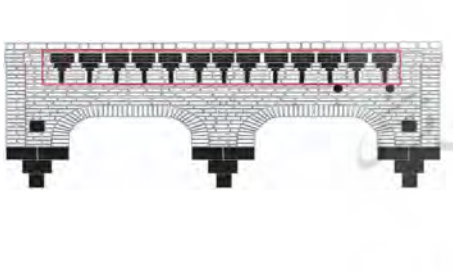

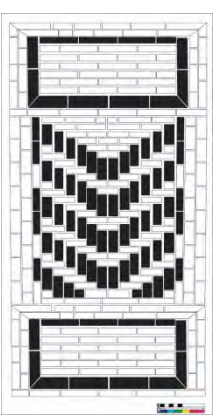
هنر چیدن آجر در بناها با استفاده از نقوش هندسی در تزیین نماها، متناسب با شکل و شمایل کلی بنا (کیانی، ۱۳۷۶: ۵۹). از شاخص‌ترین هنرهای مورد استفاده در تزیین بناهای کردستان است (کریمیان، ۱۳۷۶: ۱۹). شاید این بدان سبب است که اصلی‌ترین ماده شناخته‌شده در معماری اسلامی ایران نیز آجر است که تقریباً در اکثر نقاط ایران در دو نوع آجر ساده معمولاً به رنگ آخراپی (قرمز رنگ) و نخودی و آجر لعاب‌دار، با رنگ‌های متنوع تولید می‌شود. تزیینات

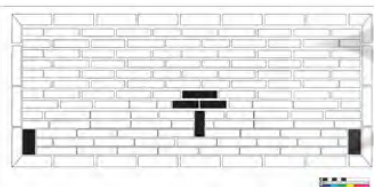

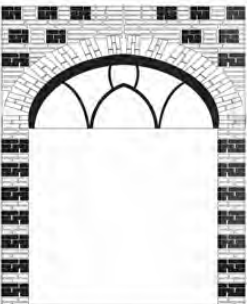

آجر تراشی که از دوره سلجوقی در معماری باب می‌شود در دوره قاجاریه دوباره رواج می‌یابد (مکی‌نژاد، ۱۳۸۷: ۱۰۹). تزیینات آجرکاری دوره قاجار ادامه تزیینات دوره پیشین است اما به شکوفایی دوران سلجوقی و متنوع دوره صفوی نبوده است (زمررشدی، ۱۳۷۷: ۲۸). آجرهایی که در دوره قاجار به کار رفته است، به صورت قالبی و تراش، در اندازه و شکل‌های مختلف هندسی و غیرهندسی در نماسازی بنا تأثیر بسزایی داشته است (کیانی، ۱۳۷۶: ۷۱). مهم‌ترین و بارزترین مصالحی که هم در تزیینات و هم در استقامت‌سازی بنا در مجموعه

این مصالح با طرح‌های «تفلیسی» (در پی ساختمان‌ها)^{۱۴}، «قیفی‌شکل»^{۱۵}، «برجسته و پس‌رفته»، «آبشاری»، «خفته راسته»، «دندان‌موشی» و «ستاره چهارپر» در نمای بیرونی بناها بهره‌برداری نموده‌اند. در جدول شماره ۲ تعدادی از بناهایی که این نمونه طرح‌های تزیینی در آن‌ها به کار رفته به همراه طرح مورد استفاده، آورده شده است. به علاوه تزیینات آجرکاری بناهای مسکونی مهاباد قابل مقایسه با دیگر بناهای منطقه مَکریان؛ از جمله خانه سیدیان، آرامگاه سرداران مَکری، مسجد سور، عمارت اربابی، آرامگاه ایلخانی‌زادگان حمامیان و عمارت ینگِی کند بوکان می‌باشد (جدول ۳).

بناهای مهاباد به کار رفته، آجر است. این مصالح، به خاطر سهولت تهیه و تولید آن با قدرت اقتصادی محدود خوانین و طبقات مرفه مهاباد و هم‌چنین به دلیل شرایط اقلیمی منطقه به فراوانی در ساخت بناها به کار رفته است. آجر با ابعاد ۲۰×۲۰ سانتی‌متر و ضخامت ۵ سانتی‌متر به صورت استاندارد در ساخت بناهای شهر مهاباد درآمده است و بیشترین تزیینات نیز با این مصالح به وجود آمده است. به‌طورکلی به دلیل شرایط اقلیمی منطقه کُردستان مَکریان، در ساخت اکثر بناها اعم از مساجد، آرامگاه‌ها و منازل مسکونی، آجر به کار رفته است. معماران و هنرمندان محلی عصر قاجاریه و پهلوی از

جدول ۲: تزیینات آجرکاری در بناهای مسکونی مهاباد (نگارندگان، ۱۳۹۸).

ردیف	نوع بنا	تزیینات	تصویر	نوع
۱	ساختمان حسینی	تفلیسی		
۲	ساختمان محمودیان	قیفی شکل		
۳	ساختمان محمودیان	تزیینات آبشاری (جناغی)		

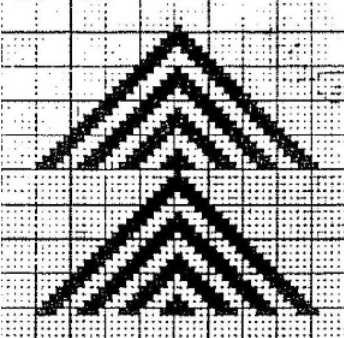
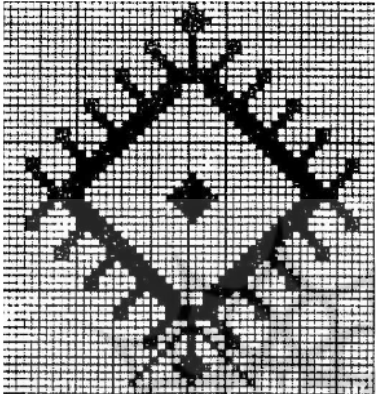
		<p>آجرکاری برجسته با نقش گل چهارپر</p>	<p>ساختمان حسینی</p>	<p>۴</p>
		<p>تزیینات آجرکاری أبشاری (جناغی)</p>	<p>ساختمان ایوبیان</p>	<p>۵</p>
		<p>آجرکاری برجسته و پس رفته</p>	<p>ساختمان ایوبیان</p>	<p>۶</p>
		<p>تزیینات قبفی شکل</p>	<p>حاج صالح سلیمی</p>	<p>۷</p>
		<p>تزیینات آجرکاری برجسته</p>	<p>ساختمان محمودیان</p>	<p>۸</p>
		<p>حاشیه آجرکاری</p>	<p>خانه میرزا رحمت شافعی ۱</p>	<p>۹</p>

		<p>تزیینات آجرکاری آبشاری (جناغی)</p>	<p>خانه خسروی</p>	<p>۱۰</p>
		<p>تزیینات آجرکاری کنگره‌ای</p>	<p>ساختمان محمودیان</p>	<p>۱۱</p>
		<p>تزیینات آجرکاری گل‌انداز</p>	<p>تزیینات متفرقه در بافت کهن شهر</p>	<p>۱۲</p>
<p>-</p>		<p>تزیینات خفته‌راسته (پتکین)</p>	<p>خانه میرزا رحمت شافعی ۲</p>	<p>۱۳</p>
<p>-</p>		<p>تزیینات دندان موشی</p>	<p>خانه میرزا رحمت شافعی ۲</p>	<p>۱۴</p>
<p>-</p>		<p>نقش گل‌انداز و آبشاری (جناغی)</p>	<p>خانه میرزا رحمت شافعی ۲</p>	<p>۱۵</p>

جدول ۳: بررسی مقایسه‌ای تزیینات آجرکاری بناهای مسکونی مهاباد (نگارندگان، ۱۳۹۸).

ردیف	نام و محل بناهای مورد مطالعه	نام و محل بناهای مورد مقایسه	عنصر تزیینی و معماری مورد مقایسه	تصویر بنا یا آثار مورد مقایسه	قدمت بنا یا اثر	مأخذ
۱	بناهای مسکونی مهاباد	آرامگاه سرداران مگری	تزیینات تفلیسی		قاجاریه	نگارندگان، ۱۳۹۸
۲	بناهای مسکونی مهاباد	آرامگاه حمامیان	تزیینات دندان‌موشی		قاجاریه-پهلوی	سلیمی و صلح‌جو، ۱۳۹۸: ۱۲۲
۳	بناهای مسکونی مهاباد	عمارت ینگ‌کند	تزیینات آبشاری		همان	همان: ۱۱۷
۴	بناهای مسکونی مهاباد	آرامگاه حمامیان	تزیینات خفته‌راسته		قاجاریه	نگارندگان، ۱۳۹۸

<p>احمدی و دیگران، ۸:۱۳۹۴</p>	<p>افشاریه- زندیه</p>		<p>تزیینات گل انداز</p>	<p>مسجد دو منار سقز</p>	<p>بناهای مسکونی مهاباد</p>	<p>۵</p>
<p>نگارندگان، ۱۳۹۸</p>	<p>قاجاریه</p>		<p>تزیینات پس رفته و برجسته</p>	<p>حوضخانه حمامیان</p>	<p>بناهای مسکونی مهاباد</p>	<p>۶</p>
<p>آلبوم عکس های منصور محمودنژاد</p>	<p>پهلوی</p>		<p>تزیینات دندانه موشی، قیفی شکل، ستاره چهار پر</p>	<p>خانه سید بنا بوکان</p>	<p>بناهای مسکونی مهاباد</p>	<p>۷</p>
<p>کریمیان و سلیمی، ۱۴۷:۱۳۹۸</p>	<p>صفوی</p>		<p>تزیینات آجر کاری گل انداز</p>	<p>مسجد سور مهاباد</p>	<p>بناهای مسکونی مهاباد</p>	<p>۸</p>

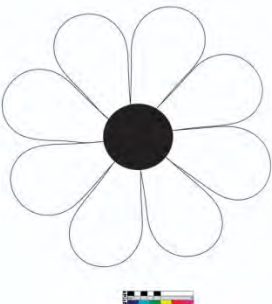
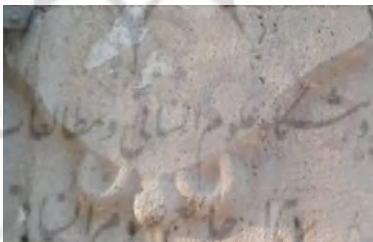
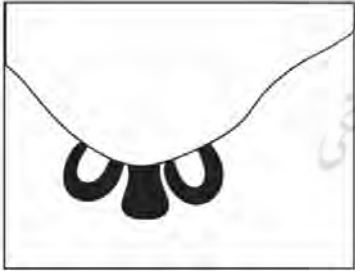

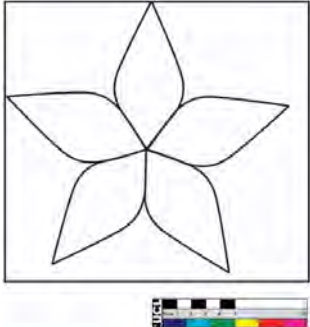
صمدی: ۱۹۹۷: ۲۵	-		تزیین پیاله زه‌نکی مشابه تزیینات آبشاری	نقش‌مایه منسوجات مُکریان (کلاه کردی)	بناهای مسکونی مهاباد	۹
همان: ۱۱	-		تزیین میرزایی مشابه نقش گل‌انداز	نقش‌مایه منسوجات مُکریان (کلاه کردی)	بناهای مسکونی مهاباد	۱۰

حجاری‌های تزیینی

در بوکان (جدول ۵) و «کنگره‌ای به صورت قطاربندی‌های پشت سرهم بر بالای پنجره‌ها» به کار رفته است.

در معماری قاجار علاوه بر کاشی‌کاری، تزیینات سنگی از جایگاه خاصی برخوردار شد (مکی‌نژاد، ۱۳۸۸: ۱۹۹). از مهم‌ترین ویژگی‌های این دوره، در استفاده از سنگ، به کار بردن آن در ابعاد وسیع‌تر است (شریف‌زاده، ۱۳۸۱: ۱۲۵). شاهان قاجاری در طراحی نقش برجسته‌ها بیشتر از ساسانیان تأثیر پذیرفته‌اند و با توجه به حجاری ستون‌ها در دوره زندیه و به‌خصوص قاجاریه، نوعی بازگشت به معماری ستونی دوره هخامنشی در بناهای مذهبی در قالب کاربرد تزیینی صورت گرفت. از نشانه‌های دیگر تأثیرپذیری هنر قاجار از هنر دوران باستان، کاربرد نقش گل لوتوس، شیر، گاو، قوچ و... است که نه تنها در نگارگری، بلکه در هنر حجاری نیز، به کار رفته (حسینی و دیگران، ۱۳۹۶: ۱۰۰) و در بناهای مسکونی مهاباد نیز از این عناصر تزیینی استفاده شده است. همان‌گونه که در جدول شماره ۴ آورده شده، این نوع آرایه‌ها به صورت «گل‌های لوتوس بدون برگ و با برگ»، «ستاره پنج‌پر» همانند نمونه تزیینات چوبی، «گوشواره‌ای»، «مکعب‌های منظم آهکی در پی» همانند نمونه‌های عمارت اربابی حمامیان

جدول ۴: تزیینات حجاری در بناهای مسکونی مهلباد (نگارندگان، ۱۳۹۸).

ردیف	نام بنا	نام تزیین	تصویر	طرح
۱	تزیینات متفرقه در بافت کهن شهر	گل لوتوس با برگ		
۲	ساختمان محمودیان	گل لوتوس		
۳	تزیینات متفرقه در بافت کهن شهر	تزیین گوشواره‌ای		
۴	تزیینات متفرقه در بافت کهن شهر	نقش ستاره پنج‌پر		

		<p>تزیینات گیاهی</p>	<p>تزیینات متفرقه در بافت کهن شهر</p>	<p>۵</p>
		<p>تزیینات گیاهی</p>	<p>تزیینات متفرقه در بافت کهن شهر</p>	<p>۶</p>
		<p>سنگ‌های مکعبی آهکی</p>	<p>ساختمان رحیم‌زاده</p>	<p>۷</p>
		<p>تزیینات کنگره‌ای سنگی</p>	<p>ساختمان محمودیان</p>	<p>۸</p>
		<p>تزیینات گیاهی و هندسی</p>	<p>تزیینات متفرقه در بافت کهن شهر (خانه تاجرباشی)</p>	<p>۹</p>

جدول ۵: بررسی تطبیقی تزیینات حجاری بناهای مسکونی مهاباد (نگارندگان، ۱۳۹۸).

ردیف	نام و محل بناهای مورد مطالعه	نام و محل بناهای مورد مقایسه	عنصر تزیینی و معماری مورد مقایسه	تصویر بنا یا آثار مورد مقایسه	قدمت بنا یا اثر	مآخذ
۱	بناهای مسکونی مهاباد	عمارت اربابی حمامیان بوکان	سنگ‌های مکعبی شکل		قاجاریه - پهلوی	نگارندگان، ۱۳۹۸

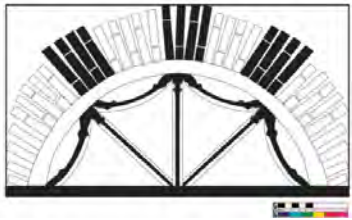

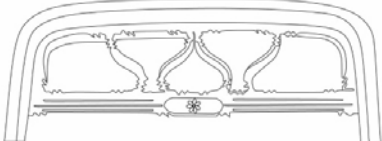

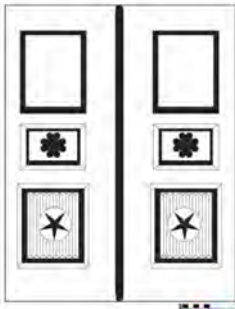

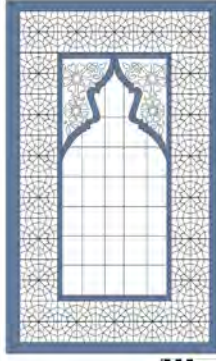

تزیینات چوبی

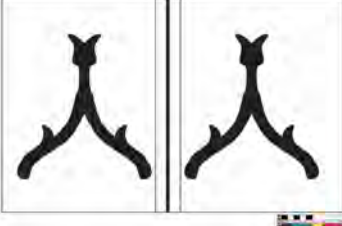

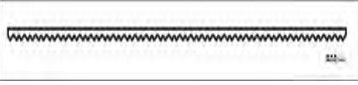

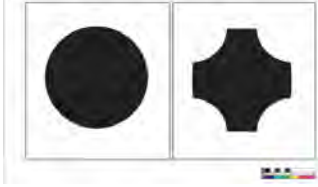

و نیز نوشته‌های خانم ایزابلا بیشوپ هنگام اقامت در این شهر، اشاره به پنجره‌های مشبک اُرسی از جنس چوب سیاه دارد (Bishop, 1891:208). آرایه‌های چوبی به صورت؛ «گل لاله»، «قواره‌بری»، «گلدانی‌شکل»، «گل لوتوس»، «ستاره پنج‌پر» و «دندان‌موشی» (جدول ۶) به تبعیت از نقش‌مایه‌های چوبی بناهای مسجد - مدرسه دارالاحسان، منزل مجتهدی، عمارت آصف دیوان سنندج (زارعی، ۱۳۹۲:۱۰۹)، آرایه‌های چوبی خانقاه شیخ حسام‌الدین مهاباد (سلیمی و دیگران، ۱۳۹۸:۱)، عمارت ینگگی‌کند (سلیمی و صلح‌جو، ۱۳۹۸:۱۱۱)، تزیینات حجاری و آجری بناهای مهاباد و حتی منسوجات منطقه مَکریان به کار رفته است. به‌علاوه استفاده از دروازه‌های چوبی در بناهای مسکونی مهاباد با تزیینات گل‌میخ همانند نمونه‌های عمارت اربابی حمامیان و ینگگی‌کند معمول و متداول بوده است (جدول ۷).

چوب از گذشته تاکنون یکی از فراوان‌ترین عناصر تزیینی و معماری در دسترس اهالی مهاباد بوده است. عیناً به همین سبب است که استادکاران این شهر نمونه‌های تزیینی بسیار جذابی را با استفاده از چوب به وجود آورده‌اند. این نوع صنعت در ایجاد تزیینات چوبی بناهای تاریخی شهر و به‌ویژه اُرسی^۱ و پنجره‌های مشبک چوبی نمایان است. در خانقاه شمزینان پنجره‌های اُرسی در ضلع شمالی تعبیه شده که طبق نوشته داخل خانقاه، به دوره قاجار تعلق دارد و از آثار دوره ناصرالدین شاه بوده و در اصل متعلق به تالار مرحوم حاجی میرزا عبدالغفور قادری، از تاجران مشهور مهاباد بوده که در سال ۱۳۸۳ ش. به این مکان هدیه شده است. گزارش مرکز اسناد سازمان میراث فرهنگی، در سال ۱۳۶۹ ش. بر این قضیه مَهر تأیید می‌زند. تصاویر باقی‌مانده از مهاباد آن روزگار

جدول ۶: تزیینات چوبی بناهای مسکونی مهاباد (نگارندگان، ۱۳۹۸).

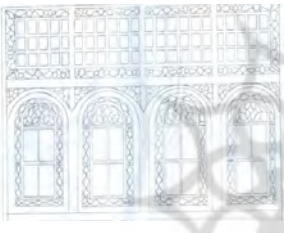
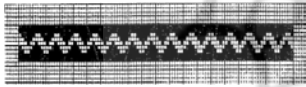

ردیف	نام بنا	نام تزیین	تصویر	نقشه
۱	ساختمان رحیم‌زاده	پنجره‌های تزیینی		

		قواره‌بری	ساختمان محمودیان	۲
		تزینات چوبی گلدانی با نقش گل لوتوس	ساختمان حسینی	۳
		تزین گلدانی با نقش لوتوس	ساختمان حسینی	۴
		نقش گل لوتوس با ستاره پنج‌پر	ساختمان حسینی	۵
		تزینات قواره‌بری	پنجره خانه‌ای در مهاباد براساس گزارش اسناد سازمان میراث فرهنگی سال ۱۳۶۹ ش.	۶
		پنجره‌های ارسی شکل	خانقاه شمزینان کنونی (خانه قادری سابق)	۷

		نقش گل لاله	تزیینات متفرقه در بافت کهن شهر	۸
		تزیینات دنداناموشی	ساختمان خسروی	۹
		تزیینات هندسی	ساختمان خسروی	۱۰
-		دروازه چوبی با تزیینات گل میخ	معماری سابق مهاباد	۱۱

جدول ۷: بررسی تطبیقی تزیینات آرایه‌های چوبی بناهای مسکونی مهاباد (نگارندگان، ۱۳۹۸).

مآخذ	قدمت بنا یا اثر	تصویر بنا یا آثار مورد مقایسه	عناصر تزیینی و معماری مورد مقایسه	نام و محل بناهای مورد مقایسه	نام و محل بناهای مورد مطالعه	ردیف
سلیمی و دیگران، ۱۳۹۸: ۱۲	قاجاریه		تزیینات گره‌چینی با شمشه و ترنج تند	خانقاه شیخ حسام‌الدین مهاباد	بناهای مسکونی مهاباد	۱
صلح‌جو، ۱۳۹۶: ۱۰۵	قاجاریه-پهلوی		تزیینات قواره‌بری با نقش ترنج	عمارت اربابی ینگگی کند بوکان	بناهای مسکونی مهاباد	۲

زارعی، ۱۳۹۲: ۱۱۹	قاجاریه		طرح اسلیمی و گره چینی ارسی	منزل مجتهدی سنندج	بناهای مسکونی مهاباد	۳
همان، ۱۲۵	همان		گره پوک	مسجد مدرسه دارالاحسان سنندج	بناهای مسکونی مهاباد	۴
همان، ۱۳۴	صفویه		طرح اُرسی چهارلنگه با طرح اسلیمی یا قواره‌بری	عمارت آصف دیوان	بناهای مسکونی مهاباد	۵
صمدی، ۳۳:۱۹۹۷	-		تزیین شکرپاره مشابه نقش دندان موشی	نقش مایه منسوجات مُکریان (کلاه کُردی)	بناهای مسکونی مهاباد	۶
نگارندگان، ۱۳۹۸	قاجاریه - پهلوی		دروازه‌های چوبی با تزیینات گل‌میخ	عمارت ینگِی‌کند	بناهای مسکونی مهاباد	۷

تحلیل

سربازخانه به تقلید از بنای قشله کویه کرده‌اند (کریمیان و سلیمی، ۱۳۹۸:۱۲۵). مهاباد در منطقه‌ای کوهستانی قرار گرفته که دمای هوای آن در فصل زمستان حداقل به ۲۰- درجه سانتی‌گراد تنزل پیدا می‌کند (دمورگان، ۱۳۳۹:۱۵) و شهرسازان و معماران مُکریان باید تمهیدات لازم را در برابر شرایط سخت آب و هوایی منطقه مد نظر قرار می‌دادند. لیکن آن‌ها از مصالح و مواد بومی مانند آجر، سنگ‌های آهکی و چوب که هزینه تولید آن‌ها در محل کمتر بود، استفاده کرده‌اند. آجر به دلیل استقامت در برابر سرما و هزینه کمتر تولید آن، از متداول‌ترین مصالحی است که در ساخت بناهای

مهاباد از مهم‌ترین شهرهای حوزه جنوبی دریاچه ارومیه در خاک مُکریان است که تاکنون در ارتباط با سابقه شهرنشینی و تزیینات معماری آن مطالعات چندانی صورت نگرفته است. مهاباد از زمان بنیاد آن در عصر شاه‌سلیمان صفوی تا اواخر دوره قاجاریه در میان دو امپراتوری عثمانی و ایران واقع و گاه به وسیله نیروهای بیگانه از جمله عثمانیان و روس‌ها در اشغال بوده‌است؛ در نتیجه بناهای مهاباد در تزیینات و سبک معماری، از بناهای کردستان عراق که تحت فرمانروایی عثمانیان بوده‌اند تأثیر پذیرفته‌اند و حتی عثمانیان در مهاباد اقدام به احداث

مطالعه آن‌ها اطلاعات ارزنده‌ای در ارتباط با جایگاه اجتماعی ساکنان شهر در ادوار مزبور و نیز درک وسیعی از معماری و نوع تزیینات نواحی گردنشین مکریان ارائه می‌دهد. احداث این‌گونه بناها در شهر مهاباد به دلیل سکونت رؤسای عشایر و اشخاص متنفذ نه تنها سازمان فضایی شهر را دگرگون ساخت، بلکه در سبک معماری بناهای مسکونی و تزیینات وابسته به معماری تغییراتی پدید آورد. آن‌گونه که آورده شد، تحولات شهر مهاباد برگرفته از الگوهای بومی- محلی منطقه‌ای کردستان مکریان و دیگر نواحی گردنشین ایران و عراق است. در مطالعه و مقایسه نقوش تزیینی ابنیه مورد مطالعه در مهاباد، معلوم شد این نقوش و آرایه‌ها بیشتر از آن که از نقوش رایج در دارالحکومه تهران تبعیت نماید، بن‌مایه بومی دارند. بی شک، واقع شدن مهاباد در میان دو امپراتوری ایران و عثمانی، در ایجاد نقوش بومی و مشابه با نقوش تزیینی ابنیه سایر مناطق گردنشین نظیر بوکان، سقز و سنندج (سنه) نقش داشته‌است. به طور کلی و با توجه به اقلیم سرد و کوهستانی منطقه مکریان در نمای بیرونی بناهای مسکونی مهاباد سه نوع تزیین شامل؛ آجرکاری، حجاری و چوب به کار رفته است. آن‌گونه که در جدول شماره ۱ معلوم است، آجر از متداول‌ترین و رایج‌ترین نوع تزیین در بناهای مسکونی مهاباد است که به شیوه‌های آبخاری، کیفی‌شکل، خفته‌راسته، پس‌رفته و برجسته، دندان‌موشی، گل‌انداز، برجسته و تفلیسی به کار رفته است. شرایط آب و هوایی سرد و قدرت محدود خوانین، بازرگانان و طبقات مرفه، امکان استفاده از این نوع مصالح را بیشتر توجیه می‌کند. سنگ از دیگر مصالحی است که به صورت مکعب‌های منظم در پی، برجسته به شکل ستاره پنج‌پر، گوشواره، نقوش گیاهی و کنگره‌ای به صورت قطاربندی‌های منظم در بالای پنجره‌ها استفاده شده است. نقش گل لوتوس با همان شکل شناخته شده در دوره باستان در بناهای مهاباد دیده می‌شود، این نقش براساس اعتقادات ایران باستان، به الهه آب‌ها یا آناهیتا مربوط است. استفاده از چوب در آرایه‌های تزیینی بناهای مهاباد به صورت قواره‌بری، اُرسی و برجسته بر روی درها و دروازه‌ها دیده می‌شود که این نوع تزیین نیز بیشتر قابل مقایسه با نمونه‌های عمارت اصف و بناهای سنندج است. در مجموع می‌توان گفت تزیینات

مسکونی در مهاباد به کار رفته و بیشترین تزیینات نیز با این مصالح با ابعاد ۲۰×۲۰ با ضخامت ۵ سانتی‌متر انجام شده است (کریمیان و سلیمی، ۱۳۹۸:۱۹۲). سنگ‌های آهکی یا در اصطلاح محلی «سقل» از دیگر مصالحی است (همان، ۱۸۶) که هم در بدنه بناهای مسکونی و هم در تزیینات بالای پنجره‌ها، درب‌ها و دو طرف آن‌ها به کار رفته است. تزیینات چوبی از دیگر آرایه‌هایی است که در بناهای مهاباد استفاده شده و وجود جنگل‌های بلوط و مازو نواحی سردشت و بانه (اوبن، ۱۳۶۲:۱۱۴)، سبب استفاده از چوب این درخت‌ها برای ساخت درب، پنجره، کمد و وسایل تزیینی داخل خانه‌ها شده است. متأسفانه به دلیل دخل و تصرفات زیاد در دهه‌های اخیر در بافت قدیمی شهر مهاباد و استفاده از بناهای مسکونی با کاربری تجاری، از تزیینات گچ‌بری، کاشی‌کاری و چوبی داخل خانه‌ها اطلاع چندانی در دست نیست و آگاهی ما بیشتر بر مبنای نمای بیرونی خانه‌هاست. هم‌زمان با اواخر دوره قاجاریه و اوایل عصر پهلوی رؤسای عشایر، تجار و خانواده‌های اعیان شهر بر روی خیابان‌های جدیدالحدداث اقدام به بنا نهادن عمارات مسکونی با ابعاد وسیع و تزیینات منحصر به فرد می‌کنند که در نگاه نخست می‌توان به جایگاه اجتماعی و فاصله طبقاتی میان ساکنان شهر پی برد. تزیینات به کار رفته علاوه بر مقایسه با نمونه‌های مشابه در بناهای مذهبی مهاباد و دیگر بناهای مکریان و کردستان اردلان^{۱۷}، قابل مقایسه با نقش‌مایه منسوجات منطقه نیز می‌باشد.

نتیجه‌گیری

آن‌چنان که در این نوشتار آورده شد، مهاباد (ساوجبلاغ سابق) از مهم‌ترین شهرهای شمال‌غرب ایران و جنوب دریاچه ارومیه در میان مرزهای بین دو امپراتوری ایران و عثمانی بوده که نقش مهمی در معادلات سیاسی بین دو امپراتوری مزبور داشته است. این شهر از اواخر عصر صفویه به وسیله بوداق سلطان از فرمانروایان مکرری بنیاد نهاده شد و بعدها در عصر قاجاریه و پهلوی به دلیل ارتباطات فرامنطقه‌ای به شهری مهم و تأثیرگذار تبدیل شد. در اواخر عهد قاجاریه و در روزگار پهلوی اول در بافت شهر توسط خوانین، بازرگانان و طبقات مرفه جامعه بناهای شاخصی احداث شد که بررسی و

بناهای مسکونی مهاباد بیشتر برگرفته از سبک بومی - محلی و به صورت محدود ملی است.

پی‌نوشت‌ها

۱- مهاباد که در گذشته «ساجبلاغ مُکری» و به زبان مردم بومی «سابلاغ» نامیده می‌شد، در سال ۱۳۱۶ ش. هم‌زمان با تعویض نام بسیاری از شهرهای ایران به «مهاباد» تغییر نام داد (نوحه‌خوان، ۱۳۹۱: ۱۱۸). پیشنهاد این اسم در سال ۱۳۱۵ ش. بوسیله رشید یاسمی - استاد دانشگاه تهران- صورت گرفت (صمدی، ۱۳۷۳: ۱۳۰).

۲- اصطلاح مُکری یا مُکریان عنوانی است که توسط مورخان و نویسندگان قرون متأخر اسلامی و سیاحان و جهانگردان خارجی به مناطق جنوب دریاچه ارومیه اطلاق شده است (بدلیسی، ۱۸۶۰؛ روحانی، ۱۳۸۲؛ دمورگان، ۱۳۳۹؛ نیکیتین، ۱۳۶۶؛ Rawlinson, 1840; Bishop, 1891; Ker, Porter, 1822). به طور کلی جغرافیای مُکریان شامل جنوب و جنوب‌غرب استان آذربایجان غربی و بخش محدودی از استان کردستان، شامل شهرهای مهاباد، بوکان، اشنویه، پیرانشهر، نقده، میاندوآب، شاهین‌دژ، تکاب و قسمت کوچکی از سقز به مرکزیت مهاباد (ساجبلاغ سابق) است (روژیانی، ۱۳۸۱: ۳۱).

۳- حاج‌عبدالقادر قادری مشهور به میرزا حاجی قادراوف فرزند ارشد حاجی غفور گه‌وره (بزرگ) از تجار بنام مهاباد بوده که برای نخستین بار سماور را از مسکو وارد مهاباد کرد که از طریق مهاباد به شهرهای اطراف راه یافت. خانه قادری از بارزترین و مهم‌ترین عمارات شهر مهاباد بوده که در حال حاضر هیچ اثری از آن موجود نیست و اطلاعات ما از این بنا تنها براساس گزارش اسناد سازمان میراث فرهنگی است. بنای مزبور در دو طبقه احداث و دارای تزیینات آجرکاری و پنجره‌های ارسی شکل منحصر به فرد بوده که اکنون در خانقاه شمزینان مهاباد نگه داری می‌شوند (کریمیان و سلیمی، ۱۳۹۸: ۱۷۹).

۴- میرزارحمت شافعی از بازرگانان و اشخاص خیر و نیکوکار شهر مهاباد دارای املاک و باغ‌های زیادی بوده و در حال حاضر نیز بخشی از راسته بازار مهاباد به نام «راسته میرزا رحمت شافعی» باقی‌مانده است. خانه میرزارحمت شافعی

از دیگر خانه‌های موجود مهاباد در دوره پهلوی است که در نزدیکی مسجد سیدنظام و خیابان جام‌جم واقع شده بود. طبق گزارش اسناد سازمان میراث فرهنگی در سال ۱۳۶۹ ش. این خانه تنها خانه ارزشمند مهاباد بوده است. خانه شافعی در دو طبقه بنا شده بود. به‌طور کلی طبقه اول، شامل هشتی ورودی، راهرو، توالی، انبار و پله‌های منتهی به طبقه دوم از داخل حیاط بود. طبقه دوم نیز دارای فضای وسیعی، از جمله ایوان، کفش‌کن، اتاق خواب، شاه‌نشین، آشپزخانه، توالی و... بود. از بارزترین ویژگی‌های خانه شافعی می‌توان به تزیینات آجرکاری، به‌صورت خفته‌راسته، آجرکاری با نقش تک‌گل و... اشاره کرد (کریمیان و سلیمی، ۱۳۹۸: ۲۶۲).

۵- کریم خسروی از افراد مشهور شهر مهاباد در دوره پهلوی بوده که در محل کنونی بانک صادرات مرکزی مسافرخانه داشته است. براساس گفته عباس خسروی برای نخستین بار صدای رادیو مهاباد در خانه خسروی نواخته شد و با توجه به کتیبه «بسم الله الرحمن الرحیم، هر که آمد عمارت نو ساخت/ رفت و منزل به دیگری پرداخت/ تجدید عمارت بتاریخ ۱۳۳۲ ق.» ساختمان مزبور در اواخر عصر قاجاریه مرمت و بازسازی شده است (مصاحبه شخصی، ۱۳۹۸).

۶- ساختمان محکمه قاضی‌ها شامل فضاهای مختلفی، از قبیل اندرونی و بیرونی، تالار، کتاب‌خانه با کتاب‌های خطی و نفیس، حیاط با حوض آب و قنات، ایوان، تراس، راه‌پله، اصطبل و ... بود (کریمیان و سلیمی، ۱۳۸۹: ۲۵۱) و سال‌ها توسط مرحوم قاضی‌علی از قضات شهر مهاباد (۱۲۷۹-۱۳۵۰ ق) اداره می‌شد و کار ثبت اسناد و املاک و دادگستری امروزی در آن انجام می‌شد (صمدی، ۱۳۹۶: ۵۶). محمد قاضی مترجم معروف ایران و شهر مهاباد در کتاب خاطرات خود تحت عنوان «خاطرات یک مترجم» اطلاعات ارزنده‌ای در ارتباط با این بنا از اواخر عصر قاجاریه و اوایل دوره پهلوی به دست می‌دهد (قاضی، ۱۳۷۱: ۴۰).

۷- حاج‌سیدعلی حسینی جد خانواده چهل سیدهای مهاباد بود که به کار بزازی اشتغال داشت و در سال ۱۳۲۷ ش. به عنوان نخستین رئیس انجمن شهر مهاباد منصوب شد (سیدمحمد، صمدی. مصاحبه شخصی، ۱۳۹۸). ساختمان یا کاروانسرای سیدعلی حسینی در جوار خیابان شاپور و مسجد

متأسفانه اکنون آثار چندانی از آن باقی نمانده است.
 ۱۱- این سال در مهاباد به سال سیل (سالی سیلاوی) معروف است. علاوه بر این در این سال رضاشاه از شهر مهاباد دیدن می کند و دستور به بازسازی و ترمیم شهر می دهد (صمدی، ۱۳۷۳: ۹۴).

۱۲- حاج صالح سلیمی از دیگر شخصیت های مهم شهر مهاباد بوده که به تجارت و تولید قند و شکر اشتغال داشته است (قلندری ساوجبلاغی، کامران، ۱۳۹۸، مصاحبه شخصی).

۱۳- نگارندگان در ساختمان محمودیان تزیینات آهکبری را مشاهده کردند اما به دلیل عدم اجازه بانی بنا موفق به مستندنگاری آن نشدند. به علاوه در خانقاه شیخ حسام الدین مهاباد از کاشی گل انداز فیروزه ای جهت تزیین کردن ایوان ستون دار استفاده کرده اند (سلیمی و دیگران، ۱۳۹۸: ۱۳).

۱۴- گذاشتن یک سنگ به صورت افقی و بعد گذاشتن آجر به شکل مورب و افقی در تمام جوانب سنگ را تفلیسی گویند (کریمیان و دیگران، ۱۳۹۷: ۲۳).

۱۵- این نمونه از تزیینات، در بنای میدان سنگ کاشان متعلق به دوره پهلوی اول هم قابل مشاهده است (کیانی، ۱۳۹۲: ۱۵).

۱۶- ارسی در اصل به پنجره هایی اطلاق می شود که به روش خاص کشویی و به سمت بالا باز می شود و به محفظه ای که در قسمت بالا قرار دارد، هدایت می گردد؛ آن گاه با یک میخ یا پیچ که در زیر آن قرار می گیرد، می ایستد (امرابی، ۱۳۸۳: ۴۰). بدنه ارسی یا چوب به شیوه مبتت کاری، گره چینی و نقش های متنوع هندسی و گیاهی ساخته می شود و سپس درون شبکه های چوبی شیشه ای رنگی کار گذاشته می شود (زمرشیدی، ۱۳۵۶: ۲۶۱).

۱۷- حکومت اردلان به وسیله بابا اردلان یا قباد اردل که با توجه به گفته امیرشرف خان بدلیسی نسب وی به نصرالدوله احمد مروانی (۴۰۲-۴۳۵ ه. ق.) حاکم جزیر و میافارقین منتهی می شود، تأسیس گردید. قباد اردل در قرن پنجم هجری از دیاربکر به شهرزور مهاجرت و به حکومت آن جا رسید و سرانجام با احداث قلاع مستحکم در آبادی «زلم» تا سال ۵۶۴ ه. ق. در آن نواحی به حکومت پرداخت. با فوت قباد اردل، جانشینان وی قدرت بیشتری پیدا کردند و اندک اندک بر تمام مناطق کردستان سیطره یافتند. به طور کلی حکومت

قاضی و نزدیک به میدان چوارچرا (شهرداری فعلی) در دو طبقه بنا شده که از طبقه اول آن برای امور تجاری و خدماتی استفاده می شود و بیشتر طبقه دوم آن از بین رفته و متأسفانه در حال حاضر فقط بخش اندکی از این بنا باقی مانده و آنچه نیز موجود است، شامل نمای اصلی آن رو به خیابان شاپور است که دارای تزیینات آجرکاری است (کریمیان و سلیمی، ۱۳۹۸: ۲۵۵).

۸- حاج محمدامین رحیمزاده، از شخصیت های محترم شهر مهاباد بوده که به کار بنکداری، روزگار می گذرانیده و در جریان سیل سال ۱۳۱۵ ش. کمک های فراوانی به خسارت دیدگان شهر کرد (سیدمحمد، صمدی، مصاحبه شخصی، ۱۳۹۸). خانه رحیمزاده در کنار خیابان شاپور و در بافت قدیمی شهر مهاباد واقع شده و با شماره ۱۷۷۲۶ در فهرست آثار ملی ایران به ثبت رسیده است. بنای مزبور در دو طبقه با پلانی تقریباً مستطیل شکل با مساحت ۲۸۵/۵۰ متر مربع در جهت شمالی - جنوبی احداث شده و دارای تزیینات آجرکاری منحصر به فردی است (کریمیان و سلیمی، ۱۳۸۹: ۲۵۲).

۹- میرزاغفور محمودیان (۱۲۷۹-۱۳۲۴ ش) فرزند میرزا محمدرسول، عامل فروش قند و شکر دولتی در شهر مهاباد بوده است (صمدی، ۱۳۹۶: ۵۷). ساختمان محمودیان نیز در جنب خیابان شاپور و در دو طبقه، به صورت اتاق های متعدد که به وسیله راهرو و درب ها به یکدیگر متصل می شوند، احداث شده است. در حال حاضر از طبقه اول این بنا به عنوان شیرینی سرا استفاده می کنند. متأسفانه بنا در داخل به صورت سابق باقی نمانده و داخل اکثر اتاق ها را با گچ پوشانده اند و تعدادی نیز به صورت مخروبه درآمده اند. آنچه در این بنا قابل توجه است، نمای بیرونی آن است که همانند ساختمان رحیمزاده دارای تزیینات قیفی شکل آجری، آبشاری و ... است (کریمیان و سلیمی، ۱۳۹۸: ۲۶۰).

۱۰- سیدمحمد ایوبیان فرزند سید عبدالله ایوبیان در دوره قبل از انقلاب در محل کنونی ساختمان ایوبیان داروخانه داشته است (سیدمحمد، صمدی، مصاحبه شخصی، ۱۳۹۸). ساختمان ایوبیان از دیگر بناهای مسکونی موجود در بافت قدیمی شهر مهاباد می باشد که در کنار خیابان شاپور و در دو طبقه بنا شده و دارای تزیینات آجرکاری شاخصی است و

اردلان از قرن هفتم آغاز و تا اواخر قرن سیزدهم به مرکزیت سنه دژ (سنندج) دوام آورد (بابا مردوخ، ۱۳۸۲: ۲۲۷).

سپاسگزاری

نگارندگان این مقاله را به آقای سیدمحمد صمدی تقدیم می‌کنند که در راه اعتلای تاریخ و فرهنگ شهر مهاباد و از جمله گردستان مکریان اقداماتی بس ارزشمند انجام داده‌اند و در پایان از دوستان گرانقدر آقایان سیدعبدالله صمدی، منصور محمودنژاد، غلامرضا عبده، ناصر صدفی، طاهر مولائی، عباس خسروی، ساکار ابراهیمی، کامران قلندری ساوجبلاغی به سبب همراهی در بخش میدانی و قرار دادن اطلاعاتی در ارتباط با موضوع مورد مطالعه صمیمانه سپاسگزاری می‌شود.

فهرست منابع

- احمدی، عباس‌علی؛ شاطری، میترا؛ رحیمی، کاوه. (۱۳۹۴). «بازنمود معماری ایرانی - اسلامی در مساجد دوره قاجار شهر سقز (مطالعه موردی مساجد دومنار، شیخ مظهر و مسجد ترجان)».
- سومین کنگره بین‌المللی عمران، معماری و توسعه شهری، تهران: نشر دبیرخانه دائمی کنگره بین‌المللی عمران، معماری و توسعه شهری: ۱-۱۳.
- ادیب‌الشعرا، میرزا رشید. (۱۳۴۵). *تاریخ افشار بانضمام تاریخ قیام شیخ عبیدالله*. به کوشش: محمود رامیان و پرویز شهریار افشار، تبریز: انتشارات شفق تبریز.
- امرایی، مهدی. (۱۳۸۳). *ارسی پنجره‌های رو به نور*. تهران: سمت.
- اوبن، اوژن. (۱۳۶۲). *ایران امروز ۱۹۰۷-۱۹۰۶*. مترجم: علی اصغر سعیدی. تهران: نشر کتاب‌فروشی زوآر.
- ایگلتون جونیر، ویلیام. (۱۹۶۳). *جمهوری ۱۹۴۶ گردستان*. مترجم: سیدمحمد صمدی. مهاباد: نشر سیدیان.
- بابا طاهری، حسن. (۱۳۵۱). *مهاباد دیروز و امروز*. مهاباد: نشر شهرداری مهاباد.
- بدلیسی، شرف‌الدین بن شمس‌الدین. (۱۸۶۰). *شرفنامه*. به کوشش: محمدعلی عونی، مصر: انتشارات فرج‌الله ذکی الکردی.
- پدram، محمود. (۱۳۷۳). *تمدن مهاباد: مجموعه آثار باستانی از قلعه دمدم تا تخت سلیمان*. تهران: نشر هور.
- پسیان، نجفقلی. (۱۳۲۸). *از مهاباد خونین تا کرانه‌های ارس*. تهران: شرکت سهامی چاپ.
- تابانی، حبیب‌الله. (۱۳۴۵). *بررسی اوضاع طبیعی، اقتصادی و انسانی کردستان در نمونه کردستان مکری*. تهران: انتشارات وثوق.
- حسینی، سیدهاشم؛ احمدزاده، فرید؛ شایگان‌فر، نادر. (۱۳۹۶). «مطالعه و شناخت حجاری ستون‌های سنگی مساجد قاجاری (مطالعه موردی: مسجد شهبازخان و دولت‌شاه در کرمانشاه)». *هنرهای زیبا- هنرهای تجسمی*، شماره ۱: ۹۵-۱۰۵.
- دمورگان، ژاک. (۱۳۳۹). *جغرافیای غرب ایران*. مترجم: کاظم ودیعی، تبریز: انتشارات شفق تبریز.
- رزم‌آرا، علی. (۱۳۳۰). *فرهنگ جغرافیایی ایران (آبادی‌ها)*. تهران: انتشارات دایره جغرافیایی ستاد ارتش.
- روحانی، بابامردوخ. (۱۳۸۲). *تاریخ مشاهیر کرد (مرا و خاندان‌ها)*. به کوشش: محمدماجد مردوخ روحانی. چاپ دوم. جلد چهارم. تهران: انتشارات سروش.
- روزبیبانی، محمدجمیل. (۱۳۸۱). *فرمانروایان مکریان در کردستان*. مترجم: شهباز محسنی. تهران: نشر آنا.
- ریاحی، محمدامین. (۱۳۷۲). *تاریخ خوی*. تهران: انتشارات توس.
- زارعی، محمد ابراهیم. (۱۳۹۲). «سنندج شهر اُرسی بررسی روند شکل‌گیری و گسترش هنر اُرسی‌سازی براساس نمونه‌های موجود». *دوفصلنامه مطالعات معماری ایرانی*، شماره ۴: ۱۳۰-۱۰۹.
- زم‌رشیدی، حسین. (۱۳۵۶). *گره‌چینی در معماری اسلامی و هنرهای دستی*. تهران: مرکز نشر دانشگاهی.
- ————. (۱۳۷۷). *معماری ایران (مصالح شناسی سنتی)*. تهران: نشر زمرد.
- سلیمی، اسماعیل. (۱۳۹۶). «روند شکل‌یابی و توسعه شهر مهاباد با اتکا بر داده‌های باستان‌شناسانه». پایان‌نامه کارشناسی ارشد رشته باستان‌شناسی، دانشگاه تهران، دانشکده ادبیات و علوم انسانی.
- سلیمی، اسماعیل؛ صلح‌جو، جمیله. (۱۳۹۸). «بررسی و معرفی تزیینات بناهای روستای حمامیان بوکان». *دوفصلنامه علمی نگارینه هنر اسلامی*، دوره ۶، شماره ۱۷: ۱۳۱-۱۱۱.
- سلیمی، اسماعیل؛ صلح‌جو، جمیله؛ محمودنژاد، منصور. (۱۳۹۸). *بررسی باستان‌شناختی خانقاه شیخ حسام‌الدین مهاباد*. چهارمین همایش ملی باستان‌شناسی ایران، بیرجند: ۲۰-۱.

- شریف‌زاده، عبدالمجید. (۱۳۸۱). *دیوارنگاری در ایران*. تهران: وزارت فرهنگ و ارشاد اسلامی.
- صلح‌جو، جمیله. (۱۳۹۶). «بررسی و معرفی آثار شاخص معماری شهرستان بوکان در دوره قاجار». پایان‌نامه کارشناسی ارشد رشته باستان‌شناسی، دانشگاه هنر اصفهان، دانشکده حفاظت و مرمت.
- صمدی، سیدمحمد. (۱۳۷۳). *تاریخ مهاباد*. مهاباد: انتشارات رهرو.
- _____ . (۱۳۹۶). «آیا در برابر حفظ و حراست از مکان‌های تاریخی و فرهنگی مسئولیتی وجود دارد؟»، *فصلنامه کشکول (فصلنامه تخصصی اسناد و نسخه‌های خطی مناطق کردنشین، سال ۲، شماره ۳: ۴۲-۶۴)*.
- صمدی، عبدالله. (۱۹۹۷). *وینه‌کانی کلاوی کوردی*. چاپی یه‌که‌م. سوئد: له بلاوکراوه‌کانی فرهه‌نگیی سوئد- کوردستان.
- ضیایی، شیخ‌رئوف. (۱۳۶۳). *یادداشت‌هایی از کردستان*. به کوشش: عمر فاروقی. سقز: انتشارات صلاح‌الدین ایوبی.
- غوریانس، اسکندر. (۲۵۳۶). *قیام شیخ عبیدالله شمزینی در عهد ناصرالدین شاه*. به کوشش: عبدالله مردوخ کردستانی. تهران: انتشارات دانش.
- قاضی، محمد. (۱۳۷۱). *خاطرات یک مترجم*. تهران: نشر راهرو.
- کریمی، بهمن. (۱۳۲۹). *راه‌های باستانی و پایتخت‌های قدیمی غرب ایران*. تهران: انتشارات بینا.
- کریمی، هیرو. (۱۳۹۲). «تأثیرات مدرنیته در روند طراحی شهری مناطق کوهستانی غرب ایران (مطالعه موردی مهاباد)»، *همایش معماری و شهرسازی و توسعه پایدار با محوریت از معماری بومی تا شهر پایدار*، مشهد: ۹-۱.
- کریمیان، حسن. (۱۳۷۶). «معماران، هنرمندان، استادکاران و کارورزان عهد قاجار و آثار ایشان در سنجندج»، *مجله علمی-ترویجی (علمی فنی هنری اثر/ اثر، تهران: سازمان میراث فرهنگی کشور شماره ۲۸: ۱۹-۳۹)*.
- کریمیان، حسن؛ سلیمی، اسماعیل؛ صلح‌جو، جمیله. (۱۳۹۷). شکل‌یابی و توسعه شهر بوکان با اتکاء به منابع تاریخی و شواهد باستان‌شناسی. *فصلنامه مطالعات ایران‌شناسی*، سال ۴، شماره ۹، ۳۰-۶.
- کریمیان، حسن؛ سلیمی، اسماعیل. (۱۳۹۸). *مهاباد، شکل‌یابی، توسعه فضاهای شهری و بناهای تاریخی*. تهران: جهاد دانشگاهی.
- کلباسی، ایران. (۱۳۶۲). *گویش کردی مهاباد*. تهران: مؤسسه مطالعات و تحقیقات فرهنگی.
- کوچرا، کریس. (۱۳۷۷). *جنبش ملی‌گردد*. مترجم: ابراهیم یونسی، تهران: انتشارات نگاه.
- کیانی، محمدیوسف. (۱۳۷۶). *تزیینات وابسته به معماری ایران دوران اسلامی*. تهران: سازمان میراث فرهنگی کشور.
- کیانی، مصطفی. (۱۳۹۲). «جایگاه هنر آجرکاری تزیینی در معماری دوره پهلوی اول»، *نشریه هنرهای زیبا- معماری و شهرسازی*، دوره ۱۸، شماره ۱: ۱۵-۲۸.
- لیتن، ویلهلم. (۱۳۶۸). *خاطرات ویلهلم لیتن*. مترجم: پرویز صدی. تهران: نشر ایرانشهر.
- مرکز اسناد سازمان میراث فرهنگی. (۱۳۵۵). *باخت قدیم مهاباد*. تهران: آرشیو سازمان میراث فرهنگی.
- _____ . (۱۳۶۹). *مجموعه آثار تاریخی و حوضخانه‌های مهاباد*. تهران: آرشیو سازمان میراث فرهنگی.
- مروی وزیر مرو، محمدکاظم. (۱۳۶۴). *عالم‌آرای نادری*. مترجم: عنایت‌الله رضا. تهران: انتشارات زوار.
- مکی‌نژاد، مهدی. (۱۳۸۷). *تاریخ هنر ایران در دوره اسلامی تزیینات معماری*. تهران: سمت.
- _____ . (۱۳۸۸). «سیر تحول کتیبه‌های ثلث در معماری ایران (صفوی تا قاجار)». *نگره*، شماره ۱۳: ۲۹-۳۹.
- مینورسکی، فلاذیمیر. (۲۰۰۷). *بنچینه‌کانی کورد و چهند و تاریکی کوردتاسی*. وه‌رگیرانی: نه‌جاتی عه‌بدوللا، سلیمانیه: بلاوکراوه مه‌کتبی بئر و هوشیاری.
- _____ . (۱۳۷۹). *گردد*. مترجم: حبیب‌الله تابانی. تهران: نشر گستره.
- نادر میرزا. (۱۳۶۰). *تاریخ و جغرافی دارالسلطنه تبریز*. به کوشش: محمد مشیری، تهران: انتشارات اقبال.
- نوحه‌خوان، حامد. (۱۳۹۱). «معیارهای تقسیمات کشوری در دوره پهلوی»، *خرد نامه*، سال ۴، شماره ۹: ۱۱۸.
- نورسی، حامید. (۱۳۹۷). *بناهای تاریخی شهرستان مهاباد در ادوار صفویه و قاجار*. تبریز: انتشارات پروژه ترجمه حسنلو.
- نیکیتین، واسیلی. (۱۳۶۶). *گردد و گوردستان*. مترجم: محمد

قاضی. تهران: انتشارات نیلوفر.

- وان برونسن، مارتین. (۱۳۸۱). *سرگذشت شورش سمکو قبایل کرد و دولت ایران*. مترجم: محمد صمدی. مه‌آباد: نشر رهرو.
- والی، علیخان. (۱۳۹۵). *آلبوم تصاویر تاریخی علیخان والی*. به کوشش: یوسف بیگ باباپورو مسعود غلامیه. تهران: منشور سمیر.
- هه‌زار. (۲۰۰۷). *چیشتی مجیور*. مه‌آباد: بلاو‌کردنه‌وه میهره‌گان.
- نه‌حمه‌دیان، محهمه‌د. (۱۳۹۱). «سابلاغ، سهد سال بهر له نیستا»، *گوفاری مه‌آباد*، سال ۱۲، شماره ۱۳۴: ۱۴-۱۱.
- Bishop, I. (1891). "Journeys in Persia and Kurdistan". Publishers: JOHN MURRAY -VOL Vol. II. London.
- Ker Porter, S. R, (1821), "Travels in Georgia, Persia, Armenia, Ancient Babylonia", Vol. II, London.
- Pfeiffer, I. (1850). "A Woman's Journey Round the World (from Vienna to Brazil, Chili, Tahiti, China, Hindostan, Persia, and Asia Minor)" London : translated by W. Hazlitt.
- Rawlinson. H.C, (1840), "Notes on Journey from Tabriz, through Persian Kurdistan, to the Ruins of Takhti-Soleiman, and fram Thence by Zenjan and Tarom, to Gilan, in October and November", 1838; With a Memoir on the Site of the Atropatenian Ecbatana", Journal of the Royal Geographical Society of London, Vol. 10. Pp 1-64.
- Wagner, M. (1856). "Travels in Persia, Georgia and Koordistan", With Shetches of the Cossacks and the Cossacks. Vol III, London: Pablishers Hurst and Blackett.

Decorative Elements of Residential Architecture of Mahābād City during late Qajar and Pahlavi*

Iesmaeil Salimi¹, Jamila Solhjoo², Hassan Karimian³

1- M.A. in Archaeology, University of Tehran (Corresponding Author)

2- M.A. in Archaeology, Isfahan Art University

3- Department of Archaeology, University of Tehran

Abstract

Mahabad, called Savojbolagh, Sablagh in the past, was the center of Iranian Kurdistan called Mokrian. The former Savojbolagh (now Mahabad) is one of the most important cities in northwestern Iran in the southern part of Lake Urmia, which was the center of Mokrian for four centuries. Based on the archaeological evidence, the city of Mahabad was built during the reign of Shah Suleiman (1107-1077 AH), by the order of the Mukrish ruler "Buddha Sultan".and grew and developed from the late Safavid era to the early Pahlavi era. Most of the remaining monuments of the Qajar and Pahlavi era of Mahabad are now the residential buildings of influential people in the city. Many of the buildings belonging to the affluent classes of the city have a wide variety of decorations, Therefore, the purpose of the present article is to discuss the features and types of decorations used in the residential buildings of the mentioned period in Mahabad. So it is necessary to answer to some questions about art styles and patterns that influence the formulation of these ornaments. Since there has been no coherent research on the decorations and architectural style of Mahabad buildings in Mukriyan region, Therefore, their study can provide a broader understanding of the artists' efforts in creating suitable settlements. As a result, it was found that most of the decorative elements were influenced by the facades of the prosperous persons Due to the geographical conditions of the area, many of the decorations have been made with brick and stone materials. Although the decorative designs used in Mahabad are similar to those in cities like Sanandaj, However, these monuments built by native Mukrish artists.

Key words: Mahabad, Building Decoration, Qajar, Pahlavi, Residential buildings.

1 - Email: salimi.esmaeil@yahoo.com

2 - Email: j.solhjoo@yahoo.com

3 - Email: hkarimi@ut.ac.ir

- **A Comparative Study of the Imagination of the Angels “Israfil, Gabriel and Michael” in the Books Wonders of Creatures and Strangers of Creatures by Qazvini (BNF, 463; Iran National Library 46-3343; Tehran Lithographic, 1283)** 197
 Zohre Aghajanzadeh, Alireza Taheri
- **Decorative Elements of Residential Architecture of Mahābād City during late Qajar and Pahlavi** 196
 Iesmaeil salimi, Jamila Solhjoo, Hassan Karimian
- **The Analytical Study of Plant Motifs Used in Iranian Glassware during 11th-12th Centuries (A.D)** 195
 Parisa Mohammadi, Seyed Reza Hoseini
- **Comparative - Analytical Comparison between the Pottery Motifs of the Safavid Wall paintings and the Pottery of the Same Period with a Focus on Chehel Sotun Palace in Isfahan** 194
 Mohammad Esmaeil Esmaeili Jelodar, Yousef Ghasemi Ghasemond
- **Investigating the Decorative Patterns and the Process of Architectural Arrays of Borkhār Plain Buildings in the Islamic period** 193
 Abbasali Ahmadi
- **Anthropological Analysis of Artistic Styles of Gravestones in Darreh Shahr** 192
 Akbar Sharifinia, Tayebeh Shakarami, Roya Arjomandi
- **Investigating the Structural Patterns of Medallion Form/ Motif in Safavid Textiles** 191
 Faezeh Jannesari, Bahareh Taghavi Nejad
- **Matching the Themes of Decorative Motifs in the Murals of Mahdieh Gholi Khan Bath in Mashhad and Three Qalamkar of Qajar Period** 190
 Maryam Moonesi sorkheh, Sara Hossein Zadeh Ghashlaghi
- **Reviews and Analysis of the Warriors’ Clothing in the Images of Shahnameh Ferdowsi 953H., Paris** 189
 Nafiseh Zamani, Farzaneh Farrokhfar
- **The Investigation of Mirror Work of Imam Reza (A.S.) Holy Shrine’s Dāral-Sīyādah Portico** 188
 Meysam Jalali
- **An Analysis of the Formation of Broken Geometrical Motifs in the Tiles of Isfahan Grand Mosque** 187
 Fatemeh Ghanbari Sheikhshabani, Maryam GhasemiSichani
- **Dominant Image Styles in Gulshan Collection** 186
 Khashayar Ghazi Zadeh, Sahar Shafaie

Negarineh Islamic Art

Biannual Scientific Journals of Islamic Art Studies

License: Faculty of art University of Birjand and Iran Carpet Scientific Association

-Volume 6, Number 18, Fall and Winter 2019-2020

Executive -in -Chrage: Dr. Ali Zarei

Editor -in -Chief: Dr. Zahra Rahbarniya

Deputy Editor: Dr. Mohmmad Ali Bidokhti

Executive Manager: Vahideh Hesami

Editorial Board:

-Dr. Mojtaba Ansari: Associate Professor of Tarbiyat Modares University

-Dr. Hossein Barani: Associate Professor of Birjand University

-Dr. Seyyed Jalalaldin Bassam: Associate Professor of Institute of Applied Scientific Higher Education of Jihad-e Agriculture

-Dr. Mohammad Behnamfar: Professor Of Birjand University

-Dr. Abolghasem Dadvar: Associate Professor of Alzahra University

-Dr. Zahra Rahbarniya: Associate Professor of Alzahra University

-Dr. akbar shayan seresht: Associate Professor of Birjand University

-Dr. Mahmood Tavoosi: Professor of Islamic Azad University

-Dr. Alireza Taheri: Professor of Sistan and Baluchestan University

-Dr. Ebrahim Mohammadi: Associate Professor of Birjand University

-Dr. Hekmat Allah Molla Salehi: Professor of tehran university

-Dr. Hassan Hashemi Zarj Abad: Associate professor of archeology at Mazandaran University

Persian Editor: Dr. Baharak Valiniya: PhD in Persian Language And literature

English Editor: Dr. Zahra Hesami: PhD in English Language Education

Technical Editor: Dr. Homa Maleki: Assistant Professor of Birjand University

Publication Language: Persian

Release format: printed - electronic

Cover Design & Technical Affair: Aliyeh Ghasemi

Designer of Journal Sign: Amir Hossein Hosseini

Publisher: CHahar Derakht Publication

Address: Faculty of Art, University of Birjand, Birjand, Iran

Tel Fax: 056-32227175 / 056-32227225

Email: Niamag@birjand.ac.ir

Online Submission System: <http://niamag.birjand.ac.ir>

Database profiles: